

आहे. पण हा प्रश्न उपस्थित करणे आवश्यक आहे, असे मला वाटते. असो, हाच प्रश्न मी आता अॅकॅडॅमिक भाषेत उपस्थित करतो. दलित रंगभूमी आणि मराठी रंगभूमी यांचे नाते काय ? सामान्यपणे मध्यवर्ती रंगभूमी म्हटले की स्वातंत्र्यपूर्व काळातील व्यावसायिक रंगभूमीच आपल्या डोळ्यासमोर येते. स्वातंत्र्योत्तर काळात व्यावसायिक नाटकांबरोबर प्रायोगिक नाटके उदयाला आली. या दोन्ही प्रवाहांची मिळून मध्यवर्ती मराठी रंगभूमीने ओळख सिद्ध केली. व्यावसायिक रंगभूमीबद्दल ती रंजन करते हा आक्षेप कधीच नव्हता. विष्णुदास भावे यांच्यापासून तो आजपर्यंत व्यावसायिक रंगभूमी रंजनाला प्राधान्य देत आली आहे. रंजना बरोबरच प्रेक्षकांना एखादा संदेश देऊन त्यांचे उद्बोधन करावे हाही एक विशेष या रंगभूमीचा होता. याही विशेषाबद्दल तक्रार करावी असे काही नव्हते. पण या नाटकांमधून जीवनाचे प्रत्ययकारी दर्शन घडले नाही. म्हणून ही नाटके मानदंड म्हणून स्वीकारली पाहिजेत, या आग्रहाबद्दल दलित रंगभूमीने आक्षेप घेतले आहेत.

पहिले उदाहरण 'सौभद्र' या नाटकाचे घेऊ. यातील संगीताने रंजनाची बाजू सांभाळली. दोन भावांमधील कृतक संघर्ष उभा करीत भावाभावांचे परस्परश्री नाते कसे असावे हा संदेश दिला आणि आता नजीकच्या वर्तमानात प्रेमविवाहाला मान्यता द्यावी लागेल याचे सूचन केले. अर्थात हे सूचन इतके सावध होते की, लेखकाला कुणी जवाबदार धरू शकत नव्हते. बदलत्या मूल्यांचा प्रश्न कुणी उपस्थित केलाच तर ती श्रीकृष्णाची पौराणिक कथा आहे हे सांगून मोकळे होता येईल याची लेखकाला सोय होती. दुसरे 'शारदा' हे नाटक बालाजरठ विवाहाची समस्या असलेले नाटक. खरे तर बालाजरठ विवाहाची समस्या सुरुच होते, ती या विवाहानंतर. पण 'शारदा' या नाटकात असा विवाहच होत नाही. ७५ वर्षांचा बीजवर लग्नाला उभा राहिला की तोच विनोदाचा विषय होतो. पुढे असे विवाह होऊ नयेत यासाठी साक्षात शंकराचार्यांनाच आशीर्वादासाठी निमंत्रित करून शारदा व कोदंडचा विवाह लावून दिला आहे. समस्येला मुळीच स्पर्श न करता 'शारदा' हे बालाजरठ विवाहाच्या समस्येवरील नाटक मानायचे हे मात्र सतत सांगितले गेले. स्वातंत्र्याची चळवळ असो की समाजसुधारणेची, आमची धर्मपीठे नेहमीच या चळवळीपासून तटस्थ राहिली. असे असूनही शंकराचार्यांना रंगभूमीवर आणून विशफूल थिकिंगच्या पद्धतीने रसिकांचे उद्बोधन करण्याचा खोटा आभास निर्माण केला जातो. 'लग्नाची बेडी' या नाटकाने तर व्यक्ती स्वातंत्र्याचा आभासही निर्माण केला आणि लग्न हा पारंपरिक संस्कार कसा आहे हाही संदेश दिला. नवरा आपल्या चारित्र्याचा संशय घेतो म्हणून पतीविरुद्ध बंड करणारी भानुमती घर सोडून जाते कुठे ? तर आपण 'कुलवधू' आहोत या विषयी खात्री असणाऱ्या आपल्या सासऱ्याकडे. त्यामुळे भानुमतीने विद्रोह केला हा स्त्री स्वातंत्र्याचा आभासही निर्माण करता आला आणि सासऱ्याच्या घरी आश्रयाला गेल्यामुळे परंपरेची मनोवृत्ती असलेला प्रेक्षकही सुखावला. अशी ही